

історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 108.

6. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 15–17.

7. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 148–152.

8. Русанівський В. Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 309–323.

9. Український правопис. Київ, 1946.

10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття: стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 295 с.

11. Ярошенко В., Сабалдир Г. Відповідники до російських прикметників з складниками -подобный, -образный, -видный. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / упор.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 152–163.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7-8>

МОРФОЛОГІЧНІ ВАРІАНТИ СУБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ КВАНТИТАТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Лукаш Н. М.

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української мови

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

Семантичним центром речення, носієм основного змісту повідомлення є предикат, який своїми валентними властивостями визначає склад субстанційних синтаксем у реченні. Значний за обсягом шар предикатної лексики формують предикати кількості, які посідають «найпериферійніше» місце з-поміж інших класів предикатів, що, однак, не зменшує їхньої ролі в граматичній ієрархії сучасної української мови.

Вітчизняні мовознавці (І. Вихованець [1], К. Городенська [2], А. Загнітко [3], Н. Костусяк [4], О. Межов [5], М. Мірченко [6], Н. Попович [7] та ін.) зосереджують свою увагу на семантичних, морфологічних та синтагматичних параметрах квантитативних предикатів.

Предикати кількості мають специфічні сполучувальні потенції. Вони зорієнтовані на суб'єкт, якому приписують предикативну ознаку «бути в певній кількості» або «змінюватися кількісно». Основним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми є форма родового відмінка іменників, займенників, субстантивованих прикметників і дієприкметників: ...**бачків** було дванадцять (Іван Багряний); ...**їх сотня, а вас двадцяттеро**... (Ю. Смолич); **А знайомих** у Андрія було багато (Іван Багряний); **Убитих** ... було в селі сім; **поранених** – одинадцять (Ю. Смолич). Лексико-семантичне наповнення суб'єктної позиції практично не обмежене, що зумовлено універсальністю квантитативної семантики. Заповнювати припредикатну позицію можуть назви конкретних / абстрактних понять, істот / неістот, напр.: **Тих написів** було всюди багато (Іван Багряний); **Перестиглих груш** було багато (Л. Овсянникова); **людей було обмаль**... (Леонід Бразов); ...**роботи** усякої достобіса (М. Вінграновський); ...**чарівного металу** та **каміння** мало (М. Ціба); ...**цвіту** було так рясно (О. Довженко). Однак сполучуваність власне-кількісних числівників – експлікаторів предикатної синтаксеми зі значенням означеної чи приблизної кількості й іменників, які репрезентують суб'єкт квантифікації, жорстко лімітована: роль лівобічного можуть виконувати субстантиви на позначення дискретних понять, яким притаманна природна сегментація, – номінації істот, предметів, подій, явищ, часових проміжків, просторових об'єктів тощо.

Суб'єктну синтаксему, експліковану генітивом, здатні прогнозувати квантитативні предикати будь-якого значеннєвого відтінку: означеної кількості, приблизної кількості, неозначеної кількості, динамічної кількості тощо, напр.: **Ведмедів** було два (Остап Вишня); **Матросів** було **із два десятки**... (Ю. Покальчук); **Дворищ цих** було **кількадесят** (А. Дімаров); **Пomidорів** не так вже й багато... (І. Роздобудько) ... **Поранених багато** (О. Гончар); **А коней – тьма-тьмуца!** (В. Малик); ...**президентів ціла тьма** (І. Драч); **А життя** тим часом **є, розвивається, нові рослини вивели люди, епідемії поменшало**... (О. Гончар).

Роль суб'єкта квантифікації можуть виконувати також субстантиви у формі номінатива. Вони релевантні для речень із предикатами одиничної кількості, вираженими числівниками *один, одна, одне, одно, одні*, напр.: **Колія** була **одна** (М. Вінграновський); **І доріг тих** багато, **а Вітчизна – одна** (А. Малишко); **Любов** **одна** (А. Рудницька); **У кожного часу свої**

герої, А біль і тривога – одна... (Л. Яцура). Функційним еквівалентом аналізованих структур є синтаксичні конструкції з родовим відмінком суб'єкта, для яких репрезентація квантитативно-сингулярного значення атипова, напр.: ...**пригод одна і та манюня...** (В. Нестайко).

Лівобічну позицію Sub (N_{nom}) відкривають також прикметникові предикати неозначеної кількості та дієслівні предикати динамічної кількості, напр.: **Події незліченні...** (П. Загребельний); ...**табуни й отари були незліченні...** (К. Головацька); **А яблука ... такі рясні...** (Г. Майорова); **Розмножилися дороги** (Ю. Яновський); ...**огороди людські рідшали...** (Панас Мирний); **Постріли рідіють...** (М. Хвильовий).

Особливий інтерес становить реченневотвірний потенціал прислівників із квантитативною семантикою, оскільки адвербативні предикати розширюють радіус граматичного вираження суб'єктної синтаксеми. Зокрема, у синтаксичних конструкціях із предикатами неозначеної великої / малої кількості, репрезентованими прислівниками *скрутно, скупо, слабо, сутужно, завізно, негусто, рясно* та ін., суб'єктна синтаксема може бути виражена прийменниково-іменниковими сполуками $3/ІЗ/ІІ + N_{inst}$, $НА + N_{acc}$, $ВІД + N_{gen}$, напр.: **З харчами** було скупо (В. Гребенюк); **З харчами ...** було слабувано (М. Вінграновський); **З землею** сутужно (А. Головка); ...**з людьми** завізно (Іван Багряний); ...**скрутно на харчі й одезу** (Л. Костенко); ...**тепер не так уже сутужно на гроші** (Б. Грінченко); ...**рясно від імен...** (Ю. Іздрик). Функційна інертність притаманна реченням, у яких роль лівобічного поширювача виконують форми давального та орудного відмінків субстантива, напр.: **Словам** було тісно, а **думкам** просторо (Нар. тв.); **Добром ...** не завізно (Л. Костенко). Сфера реалізації цих синтаксичних структур – розмовне мовлення та художня література.

Неспеціалізовані морфологічні експлікатори лівобічної позиції – називний, давальний та орудний відмінки іменника, а також прийменниково-відмінкові сполуки $ВІД + N_{gen}$ та $ЗА + N_{inst}$ – зафіксовані в реченнях, валентне ядро яких становлять предикати, виражені фразеологічними одиницями: *сягати через край, один на одному сидять, аж кишить* + N_{nom} ; *нема ліку, нема кінця-краю, ім'я – легіон* + N_{dat} ; *аж кишить, поле засіяне* + N_{inst} ; *аж кишить, аж кипить, не продихнути, нема відбою* + $ВІД + N_{gen}$; *світу білого не видно* + $ЗА + N_{inst}$, напр.: ...**люди аж кишать** (Л. Глібов); **А невільникам** не було кінця-краю (З. Тулуб); ...**в нашому “казані” кишіло рибю** (Ю. Збанацький); **В клубі нічим було дихати від родичів** (В. Нестайко); **У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук** (Марко

Вовчок). Розгляданим одиницям притаманна яскрава образність, експресивність.

Отже, прогнозована квантитативними предикатами суб'єктна синтаксема має широкий спектр морфологічних варіантів. Центральну позицію посідає родовий відмінок – Sub (N_{gen}), периферійну – називний, давальний, орудний відмінки – Sub (N_{nom}), Sub (N_{dat}), Sub (N_{inst}) та приєдникові форми родового, знахідного, орудного відмінків – Sub (Prep + N_{gen}), Sub (Prep + N_{acc}), Sub (Prep + N_{inst}).

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. К. : Наук. думка, 1992. 222 с.
2. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2002. № 5. С. 23–26.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія. Донецьк : БАО, 2011. 437 с.
4. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
5. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
6. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : Вежа, 2004. 393 с.
7. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2002. 174 с.